



**Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**  
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity



e-ISSN: 2587-1854 OMUIFD, December 2022, 53: 783-798

# İbnü'l-Cevzî'nin (Ö. 597/1201) Yâkûte Adlı Eserinin Belâgat Açısından İncelenmesi

An Examination Of Ibn Al-Jawzî (D. 597/1201) Work  
Named Al-Yâkûte In Terms Of Rhetoric

Doç. Dr. Adnan Arslan<sup>1</sup>

<sup>1</sup>İslami İlimler Fakültesi/Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik  
• adnanarslan81@hotmail.com • ORCID > 0000-0002-3989-6612

## Makale Bilgisi / Article Information

**Makale Türü / Article Types:** Araştırma Makalesi / Research Article

**Geliş Tarihi / Received:** 27 Ağustos / August 2022

**Kabul Tarihi / Accepted:** 26 Ekim / October 2022

**Yıl / Year:** 2022 | **Sayı – Issue:** 53 | **Sayfa / Pages:** 783-798

**Atıf/Cite as:** Arslan, A. "İbnü'l-Cevzî'nin (Ö. 597/1201) Yâkûte Adlı Eserinin Belâgat Açısından İncelenmesi" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, Aralık 2022: 783-798.

## İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN (Ö. 597/1201) YÂKÛTE ADLI ESERİNİN BELÂGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ

### ÖZ:

İslami ilimlerin hemen her alanında kaynaklık edecek nitelikte irili ufaklı yaklaşık iki yüz civarında eser bırakan İbnü'l-Cevzî, sadece bir ilim adamı değil aynı zamanda yaşadığı dönemde etkin bir vaiz olmuştur. Bağdat'ın önemli camilerinde vaazlar veren İbnü'l-Cevzî, nasihat ve irşat içerikli eserler kaleme alarak vaazlarına asırlar üstü bir hüviyet kazandırmıştır. Sayısı otuzu bulan bu vaaz metinlerinden birisi Yâkûte adlı eseridir. İbnü'l-Cevzî bu eserde alışılmış vaaz metinlerinden farklı olarak edebiyatçılığını ön plana çıkarmıştır. Belâgat ilminin üç sacayağı olan meânî, beyân ve bedî' disiplinlerinin ilke ve esaslarını, bir edebiyat eseri kaleme alıyormuş gibi yoğun bir şekilde kullanmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin vaaz içerikli metinlerinin asırlardır Müslümanlar arasında sıklıkla okunmasının nedeni bu olmalıdır. Bu çalışmada mezkûr söz sanatları açısından eser, incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çalışma ile edebî sanatların bir vaaz metnine nasıl katkıda bulunabileceği Yâkûte üzerinden ele alınmıştır. Bu makalenin amacı, başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere toplumun irşat ve ıslahı için çalışan tüm sivil ve resmî teşekkül mensuplarına, vaaz konusunda İbnü'l Cevzî'yi örnek göstermektir.

**Anahtar Kelimeler:** Arap Dili ve Belâgati, İbnü'l-Cevzî, Yâkûte, Vaaz, Edebî Sanatlar.



## AN EXAMINATION OF IBN AL-JAWZÎ (D. 597/1201) WORK NAMED AL-YÂKÛTE IN TERMS OF RHETORIC

### ABSTRACT

Ibn al-Jawzî, who left nearly two hundred small and large works of art that would serve as a source in almost every field of Islamic sciences, played an active role both as a preacher and scholar in his time. Giving sermons in the grand mosques of Baghdad, Ibn al-Jawzî gave a centuries-old identity to his sermons by writing works including advice and guidance. One of these sermon texts, numbering thirty, is his work named *al-Yâkûte*. In this work, Ibn al-Jawzî brought his literary work to the fore, unlike the usual sermon texts. He used the sub-headings of the three pillars of the science of rhetoric, namely 'meânî, 'beyân' and 'bedî', as if he were writing a literary work. This must be the reason why Ibn al-Jawzî's sermon texts have been frequently read among Muslims for centuries. In this study,

the work was discussed in terms of the aforementioned figures of speech. In this article, how the literary arts can contribute to a sermon text is handled via *Yâküte*. The aim of this article is to present Ibn al-Jawzî as an example in preaching to all members of civil and official organizations working for the guidance and improvement of society, especially the presidency of religious affairs.

**Keywords:** *Arabic Language and Eloquence, Ibn Al-Jawzî, Al-Yâküte, Sermon, Literary Arts.*

## GİRİŞ

Hız Peygamber (sav) *إِنَّ مِنَ الْبَيِّنَاتِ لَسِحْرًا*<sup>[1]</sup> Söзде sihirli olanlar vardır<sup>[1]</sup> buyurarak söz sanatları yahut daha genel bir ifadeyle edebiyatın söze tesir kazandırdığını ifade etmiştir. Söze, sihir gibi büyüyecek kadar etki gücü katan unsurlar insanlığın dikkatini çekmiş ve güzel söz söylemek bir sanat hâlini almıştır. Zira insanların harmoni ve ritme karşı duydukları ilgi, doğuştan gelen bir varoluşsal özelliktir.<sup>[2]</sup> Yaratılıştan gelen bu ahenk beğenisi, sanat ve edebiyat eserlerine tarih boyu hep ilgi uyandırmıştır.

İslam dininin temel inanç ve ibadet esaslarının telkin edileceği en müsait zeminler, vaaz kürsüleri ve minberlerdir. Nitekim sahabe döneminden itibaren haftanın belirli günlerinde sahabeler, halka vaazda bulunmaktaydı.<sup>[3]</sup> İstilahî anlamıyla; *dinî konularda cemaati aydınlatarak mânen gelişmesini sağlamak amacıyla din âlimlerince ibadet mahallerinde yapılan konuşma*<sup>[4]</sup> olan vaazlarda vaiz ve hatipler, konuya hâkimiyet ve içtenliklerinin yanı sıra bir de söz sanatlarını başarılı bir şekilde kullandıkları ölçüde dinleyiciler üzerinde etkili olmaktadır. Bu açıdan vaaz kürsüleri irşat amacının yanında bir de edebî hünerlerin gösterileceği yerlerdir. Vaazını edebiyatın imkânları ile birleştirmeye muvaffak olan vaiz ve hatipler, zihin ve gönüllerde daha kalıcı sözler söyleyebilmektedirler.

İbnü'l-Cevzî, bu bağlamda vaazını edebiyat ile birleştirmekte muvaffak olmuş bir vaizdir.<sup>[5]</sup> Biyografi kaynakları onun İslami ilimlerdeki geniş bilgisine değinir-

[1] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Ca' mi ' u's-şahi ' h*, thk. Mustafa Dîb el-Biğâ (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Tıbb", 50 (No. 5434).

[2] Aristoteles, *Poetika*, çev. İsmail Tunali (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 17.

[3] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Ca' mi ' u's-şahi ' h*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Sıfatu'l-kıyâme", 19. (4/217).

[4] Hasan Cirit, "Vaaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/407.

[5] İbnü'l-Cevzî'nin vaizliği hakkında ayrıntı için bk. Musab Dalğa, *Ebü'l-Ferec Abdurrahman B. Ali İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) ve "Menâkıbu Emiri'l-Mü'minin Ömer B. Hattâb" Adlı Eseri* (Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 9-11.

ken<sup>[6]</sup> sıklıkla vaiz oluşuna atıfta bulunur.<sup>[7]</sup> Hadis ve kelim konularında pek çok açıdan eleştiriye maruz kalan İbnü'l-Cevzî,<sup>[8]</sup> söz konusu vaaz olduğunda takdirle karşılanmıştır.<sup>[9]</sup> Hatta vaazlarında kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar *nadire* olarak nitelendirilmiştir.<sup>[10]</sup> Endülüslü meşhur seyyah İbn Cübeyr (ö. 614/1217), İbnü'l-Cevzî'nin bizzat vaazında bulunmuş ve mütalaalarını aktarmıştır. Bir cumartesi, sabahın erken saatinde vaazını dinlemiş onun derin ilminin ve güçlü hitabet yeteneğinin kimseye benzemediğini belirtmiştir. İbnü'l Cevzî'yi *asrın mucizesi, iman gözünün aydınlığı, ehlisünnetin imamı* vb. sıfatlarla övmüş ve onun vaaza başlamadan önce bugün şahit olamadığımız bir üslubuna dikkat çekmiştir. İbnü'l-Cevzî, kürsüye çıktıktan sonra yirmi küsur kari, coşturucu bir eda ile Kur'an'dan ikişer üçer ayet okurdu. Tüm kariler ikişer üçer âyet tilavet ettikten sonra İbnü'l-Cevzî vaazına başlardı. Bunu vaazdan önce hazır bulunanların kalplerini yumuşatmak ve onların vaazdan tam istifade etmelerini sağlamak için hazırlık mahiyetinde yaptığı düşünülebilir. İbnü'l-Cevzî vaazına başlar ve karilerin okuduğu ayetlere sırasıyla vaazında yer verirdi. Hutbe boyunca kullandığı cümlelerin âyetler ile seci içerisinde olmasına özen gösterirdi. İbn Cübeyr, İbnü'l-Cevzî'nin vaazlarında benimsediği bu üslubun irticalen gerçekleştiğini ve bir başkasının böyle bir şeyi daha önceden hazırlanarak dahi yapamayacağını kaydeder. İbn Cübeyr'in gözlemlediğine göre İbnü'l-Cevzî, vaazlarında öyle dokunaklı bir dil kullanırdı ki cemaat, vecde gelir kendinden geçirdi. Hatta vaaz esnasında bayılan, günahlarına nedametten dolayı saçını başını yolanlar dahi olurdu.<sup>[11]</sup> Vaazlarındaki üslup ve tarz, eşine rastlanmamış bir nadire-i fitrat idi. Sözlerindeki fesahat, belâgat, tatlılık; ifadelerindeki ziyet; ortaya koyduğu manalardaki özgünlük ve gayet veciz ibarelerle birbirinden uzak görünen eşya arasında kurduğu anlaşılması kolay bağlantılar onu, vaaz tarihine mal olmuş biri hâline getirmişti.<sup>[12]</sup> Tarihçi Zehebi'nin (ö. 748/1348) ifadesiyle onun vaaz hususunda tartışmaya mahal bırakmayacak derecede bir üstünlüğü vardı. Yüksek seviyede bir nazım ve nesre sahipti. Sözü uzatır, sineleri coşturur, gönülleri heyecana getirirdi. Kelimenin tam anlamıyla vaaz san-

[6] İbnü'l-Cevzî'nin eserleri ve ilmi şahsiyeti hakkında bk. Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/543.

[7] Ebü'l-Abbâs Ahmed İbn Kunfûz, *el-Vefeyât*, thk. Âdil Nüveyhid (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983), 301; Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb el-Hanbelî, *Zeylu Tabakâtî'l-Hanêbile*, thk. Abdurrahmân b. Selmân el-'Useymîn (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 2005), 3/368.

[8] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-nubelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muhyî Hilâl es-Serhân (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), 21/378.

[9] Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvûd (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000), 18/113.

[10] Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), 3/141.

[11] Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr, *Rihletu İbn Cübeyr* (Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.), 166-177.

[12] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şeyrî (B.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988), 13/35.

çağının bayraktarıydı.<sup>[13]</sup> Vaazlarına bizzat katıldığını ifade eden İbn Şî'âr, -onun edebiyata olan düşkünlüğünü teyit bağlamında- vaazlarında oldukça uzun şiirler söylediğine dikkat çekmektedir.<sup>[14]</sup>

İbnü'l-Cevzî'nin, Bağdat camilerinde vaazda bulunmasının yanı sıra vaaz diliyle kaleme aldığı otuz civarında eseri günümüze ulaşmıştır.<sup>[15]</sup> Bu eserlerde kullandığı dil, bir edebiyat eserini aratmayacak nitelikte söz sanatlarını havidir. İbnü'l-Cevzî'nin vaazlarını tesirli kılan şeyin büyük ölçüde bu sanatların riayet etmesidir denilebilir. Bu çalışmada İbnü'l-Cevzî'nin vaaz temalı *el-Yâkûte* adlı eserindeki söz sanatları ele alınacaktır. Eser, İbnü'l-Cevzî'nin vaizlik tecrübesini gelecek kuşaklara aktarmak ve vaaz hususunda bir numune ortaya koymak niyetiyle kaleme aldığı<sup>[16]</sup> vaazlardan müteşekkil yaklaşık otuz kitaplık koleksiyonu içerisinde orta hacimli bir kitap sayılır. Tahkikini 1994 yılında Ahmed Abdüttevâb 'İvaz'ın yaptığı *el-Yâkûte*, muhakkik mukaddimesi, biyografi ve fihristler dâhil toplam yüz kırk iki sayfadır. Eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olan kısmı ise yaklaşık seksen sayfadır. Müellif eserini yirmi beş fasla ayırmıştır. Her bir faslın girişinde ve ortasında kendine ait edebî sanatlarla yoğrulmuş paragraflara yer vermiş, bunun dışında kalan ve eserin çoğunluğunu teşkil eden kısımlarında âyet, hadis ve kelimâ-ı kibâr kabilinden sözlere atıfta bulunmuştur. Eser, İbnü'l-Cevzî'nin zühde dair bir eseri olarak da kabul edilebilir. İçerisinde çok sayıda şiire yer verilmiştir. Çalışmada edebî sanatların incelendiği yerler nesir olan kısımlardır. Yukarıda işaret edildiği gibi İbnü'l-Cevzî, bu eseri ile vaizlere ve vaiz adaylarına örnek vaazlar sunmak istemiştir. İbnü'l-Cevzî'nin *Yâkûte* eserinde karşılaşılan edebî sanatlar şunlardır:

## 1. BEDİ'

Arap belâgatinde, *ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerinden bahseden* bedî' ilmi kapsamındaki söz sanatları,<sup>[17]</sup> şairden şaire ve dönemden döneme farklılık arz etmiş olsa da her hâlükârda edebî eserlerin bir vazgeçilmezi olarak asırlar boyu süregelmiştir. Cahiliye şiirinin genel bir karakteristiği olan tekellüfsüz *bedî'* sanatları, özellikle Abbasilerin ilk dönemi ile birlikte söze gösteriş ve cazibe kattığından dolayı sıklıkla tercih edilmiştir. Bu tercih sadece şiirde değil, nesir türü eserlerde de görülmüş ve edebiyatçılar *tıbak*, *cinas*, *seci*, *tevriye*, *tehallus* vb. sanat-

[13] Ebü Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehabî, *Siyeru a' l'âmî'n-nübelâ'* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 15/456.

[14] Kemâlüddîn Ebu'l-Berekât el-Mübâarak, *Kalâidu'l-cumân*, thk. Kâmil Selmân el-Cebûrî (Beirut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2005), 8/267.

[15] Bu eserlerin listesi hakkında bilgi için bk. *Ebü'l-Ferec Abdurrahman B. Ali İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) ve "Menâkıbu Emirî'l-Mü'minin Ömer B. Hattâb" Adlı Eseri* (Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 25-26.

[16] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-Yâkûte*, thk. Ahmed Abdüttevâb 'İvaz (Kâhire: Dâru'l-Fadîle, 1994), 41.

[17] Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Bedî', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Andiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320

larla mana ve lafzı süslemeye özen göstermişlerdir. Bedî' sanatlarına vaazlarında ağırlıklı olarak yer veren İbnü'l-Cevzî'nin *Yâkûte* adlı eserinde yoğun olarak kullandığı sanatlardan birisi *tıbâktır*.

### 1.1. Tıbâk

Antik çağlardan<sup>[18]</sup> modern edebiyat yaklaşımlarına varıncaya kadar edebi eserlerde, anlam bakımından zıt olan sıfat veya olguların bir araya getirilmesinin estetik bir değeri olduğu ifade edilmiştir.<sup>[19]</sup> Hatta Platon (M.Ö. 427-347) öncesi ünlü Grek filozofu Pythagoras'un (Pisagor) (M.Ö. 570 [?]-500 [?]) güzelliği, *birbirine zıt olan şeylerin, karşılıkların harmanlanmasıyla ortaya çıkan dengeden oluşan uyum olarak* tanımladığı bilinmektedir.<sup>[20]</sup> Zıt eşyanın teşkil ettiği bu uyumun bedî' sanatları içerisindeki karşılığı tıbâk denilen sanattır. Bedî' ilmi otoritesi İbnü'l-Mu'tez'ın (ö. 296/908) *mutâbaka* olarak kavramlaştırdığı tıbâk,<sup>[21]</sup> *birbirine karşıt iki öğenin bir sözde, bir dizede veya beyitte bir araya getirilmesi* şeklinde tanımlanır.<sup>[22]</sup> Muh-teva itibarıyla zıtların ahengini yansıtan bu sanat, Kur'an<sup>[23]</sup> ve hadis<sup>[24]</sup> başta olmak üzere İslam edebiyatının her türünde görülebilmektedir.<sup>[25]</sup> Stilistik bir figür olarak tıbâk sanatı ile karşıt şeyler bir araya getirilir ve verilmek istenen mesaj zihinde daha berrak beliren imgeler hâline gelir.<sup>[26]</sup> Mesajlarını dinleyicilerinin zihin dünyasına net bir şekilde düşürerek âdeta görsel hale getirmek isteyen İbnü'l-Cevzî'nin eserinde tıbâk sanatını uyguladığı pek çok örnek bulunmaktadır:

[18] Joze Krasovec, "The Definition of Antithesis in Literature and its Place in the Hebrew Bible", *Antithetic Structure in Biblical Hebrew Poetry* (Leiden: Brill, 1984), 1.

[19] İbn Hâzım el-Kârtacennî, *Minhâcu'l-buleğâ ve sirâcu'l-udebâ*, thk. Muhammed el-Habîb b. elHûca (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 48.

[20] İsmail Şimşek, "Antikçağdan Alman İdealizmine; Estetik Bir Değer Olarak Güzellik", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 332.

[21] Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tezz, *el-Bedî'* (Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2012), 48

[22] İsmail Durmuş, "Tezat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/58. (58-60)

[23] Örnekler için bk. Necdet Çağlı, "Tıbâk" [Tezat] Sanatı Bağlamında Kur'an'da Optimizm", *ilted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 48 (Aralık 2017), 19-53.

[24] Hadislerde tıbâk sanatının uygulanmasına dair müstakil bir çalışma için bk. Ferid Muhammed Bedevî, *Belâgatu't-tıbâk ve'l-mukâbele fi'l-Hadîsi'n-Nebevî* (Mısır: Ezher Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

[25] Tıbak hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Süleyman Cesur, *Arap Dili Ve Belagatinde Tıbak Sanatı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

[26] Nigora Ruzibaeva, "Peculiarities Of The Antithesis In The Literary Text", *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 7/11 (2019), 150.

Birinci fasılda نهاره (gündüzü) ve ليله (gecesi);<sup>[27]</sup> beşinci fasılda ملآن (dolu) ve فارغ (boş);<sup>[28]</sup> altıncı fasılda صدور هم (göğüsleri) ve ظهور هم (sırtları);<sup>[29]</sup> sekizinci fasılda خفيفه (hafif olanı) ve أثيثة (ağır olanı);<sup>[30]</sup> استريحى (dinlen);<sup>[31]</sup> on birinci fasılda لذة (lezzet) ve عذاب (azap);<sup>[32]</sup> on üçüncü fasılda السهر (geceyi uykusuz kalmak) ve النوم (uyku);<sup>[33]</sup> on beşinci fasılda لخوف (korku) ve الرجاء (ümit);<sup>[34]</sup> hep bir sözde bir araya getirilmişlerdir. Örnekler bunlarla sınırlı değildir. Ayrıca eserde gizli tezat olarak ifade edilen<sup>[35]</sup> hafî tıbâk<sup>[36]</sup> örnekleri de sayıca oldukça fazladır fakat verilen örnekler İbnü'l-Cevzî'nin tıbâk sanatına verdiği önemi göstermesi açısından yeterlidir.

## 1.2. Mukabele

Bir bakıma tıbâk sanatına benzeyen mukabele ise *bir söz içinde geçen iki veya daha fazla unsurdan sonra her birinin karşıtını yahut ilgisini sırasıyla zikretmek* şeklinde tanımlanır.<sup>[37]</sup> Bir başka deyişle zıt müfretler tıbâkı, zıt cümleler ise mukabeleyi oluşturur. *Yâkûte*'de bunun da pek çok örneğine rastlanır.

İbnü'l-Cevzî bir fasılda kıyamet gününü tasvir ederken şöyle demiştir: *“Bir grup cennette basamakları çıkar, diğer bir grup da cehennemde aşağılara doğru alçalır.”*<sup>[38]</sup>

Bir başka örnekte de birbirine mukabil gelen iki cümleyi zikretmiştir: *مقبل عليه إلا وجد كل خير لديه، ولا أعرض معرض عن طاعته إلا وتعثر في ثوب غفلته ما أقبل* *Ona yönelen kişi onun yanında mutlaka tamamen iyilik bulmuştur, ona itaatten imtina eden kişi ise mutlaka gaflet içinde tökezlemiştir.*<sup>[39]</sup> Görüldüğü gibi bu iki cümlede, Allah'a yönelmek ve bunun sonuçları ile O'ndan yüz çevirmek ve neticeleri birbirlerine karşılık gelecek şekilde dizilmişlerdir.

[27] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-Yâkûte*, thk. Ahmed Abdüttevâb (Kâhire: Dârü'l-Fadîle, 1994), 43.

[28] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 68.

[29] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 72.

[30] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 76.

[31] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 81.

[32] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 87.

[33] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 93.

[34] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 97.

[35] İsmail Durmuş, “Tezat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 59.

[36] Abdulmute'âl es-Sa'îdî, *Buğyetu'l-İzâh li-telhîsî'l-miftâh* (B.y.: Mektebetu'l-Âdâb, 2005), 4/575.

[37] İsmail Durmuş, “Mukabele” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/101.

[38] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 53.

[39] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 111.

### 1.3. Cinas

*Muhassinât-ı lafziyye* denilen lafzı süsleme sanatları içerisinde ilk akla gelen *cinas*, kulağa hitap eden bir ahenk teşkil ettiği için sözü cazip kılmaktadır. Telaffuzca aynı yahut benzer fakat anlamca farklı lafızların bir sözde zikredilmesi anlamına gelen *cinas*,<sup>[40]</sup> İbnü'l-Cevzî'nin vaazların sıkça yer almıştır.

Müellif, bir fasılda şöyle der: مال بهم ذكر المآل عن المال *Ahireti hatırda tutmaları onları dünya malından alıkoydu.*<sup>[41]</sup> Bu cümlede geçen المآل veالمال kelimeleri ses ahengi içerisinde yer almaktadır.

Mal kelimesini bir başka fasılda da *cinaslı* hale getirmiştir: مَالِ مَالِ مَالِ إِلَى مَالٍ وَأَنْظُرُ إِلَى مَنْ مَالٍ *Mala meyleden kişilere bir bak.*<sup>[42]</sup> Burada meyletmek anlamına gelen مَالِ fiili ile mal, servet manasındaki مال ismi telaffuzca aynıdır.

Bu konuda verilecek örnek cümlelerden biri de şu şekildedir: الرَّقَابَاتِ تَصَوَّرُوا مَصِيرَ الصُّورِ إِلَى الرَّقَابَاتِ تَصَوَّرُوا مَصِيرَ *Bedenlerin sonunda un ufak olma akibeti üzerinde iyice düşünün.*<sup>[43]</sup> Bu cümlede صار kökünden türeyen üç kelime (تَصَوَّرُوا, الصُّور, تَصَوَّرُوا) *iştikâki cinasa* örnek teşkil etmektedir.

Diğer bir örnekte ise tekellüflü olduğunu söyleyebileceğimiz bir *cinasa* rastlarız: عَمْرُكَ فِي مَدَّةٍ وَنَفْسِكَ مَعْدُودٌ، وَجِسْمُكَ بَعْدَ مَمَاتِكَ مَعَ دُودٍ *Ömrün kısa bir süredir, nefeslerin sayılıdır, bedeninin ise ölümünden sonra kurtçuklarla bir arada olacak.*<sup>[44]</sup> Bu cümlelerde معدود *sayılı* ve دود *kurtlu* ifadeleri *cinas* içerisinde yer almaktadır. Bu tür *cinas*lara *el-Müfferreku'l-mefrûk* denilmektedir. Sesçe yakın olan iki ifadeden biri müfret diğeri mürekkeptir. معدود tek kelime, دود ise biri zarf diğeri isim olmak üzere iki kelimedenden oluşmuştur.

Ayrıca masiyet (günah/isyan) kirlerinden arınmış müminlerin özelliklerinden bahsederken şöyle demiştir: إِن مَالَتِ إِلَى الدُّنْيَا نَهَاهَا نَهَاها، وَإِنْ مَالَتِ إِلَى الهَوَى دُنْيَاها مَيَلَدَرَسَ عُنُونُها *Dünyaya meylederse onun aklı onu nehyeder. Hevâyâ meylederse de takvası onu oradan uzaklaştırır.*<sup>[45]</sup> Bu iki cümlede müstevfâ denilen bir *cinas* uygulanmıştır. نَهَاها نَهَاها ikilemesinde ilk ifade mazi fiil+zamir ikincisinde ise isim+zamir getirilmiştir. Aynı şey شَفَاها شَفَاها için de geçerlidir.

[40] Abdülaziz 'Atîk, *İlmu 'l-bedî'* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.), 196.

[41] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 61.

[42] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 68.

[43] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 64.

[44] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 68.

[45] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 99.



Son bir örnek olarak, şu cümlelerde İbnü'l-Cevzî'nin cinas yapmak için özellikle çaba sarf ettiği görülür: *تَحْيَا بِحَيَاةِ يَحْيَى*, فَتُنْحَ نُوحُ نُوحٍ, نُوحٌ نُوحٌ *Nuh'un (as) feryadı gibi feryat et. Yahya'nın (as) yaşadığı gibi yaşarsın.*<sup>[46]</sup>

#### 1.4. İktibas

Bir bedî' ilmi terimi olarak iktibas; nesir yahut şiirde sözün Kur'ân veya hadisten bir şeyler içermesidir.<sup>[47]</sup> Günümüzde metinler arası ilişki yahut metinlerarasılık olarak kavramlaşmış hüsn-i iktibasın yazar, metin ve okur merkezli katkıları ile bir metin, kolektif bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.<sup>[48]</sup> İbnü'l-Cevzî, Kur'ân'a olan hâkimiyetini eseri üzerinden göstermek ister. Bunun en münasip yolu da ayetle iktibasta bulunmasıdır. Buna dair örneklerle sıklıkla rastlanır:

Bir fasılda İbnü'l-Cevzî şöyle der: *كأنكم بالجنة وقد فتحت أبوابها* *Kapıları açılmış bir haldeki cennete sanki girmiş gibisiniz.*<sup>[49]</sup> Müellif, kalp ehli sadık ve halis kulların daha henüz dünyada iken cennet huzur ve emniyetini yaşadıklarını anlatırken *وقد فتحت أبوابها* "Kapıları açılmıştır." ifadesiyle Kur'ân'dan iktibasta bulunur.<sup>[50]</sup>

Bir başka fasılda İbnü'l-Cevzî, vefat ederek ömür fırsatını elinden kaçıran insanın ahirette kazanan müminleri görünce pişmanlık duyan halini tasvir eder: *وبقي محزوناً لما رأى من نور المؤمن يسعي بين يديه* *O gün müminin nurunun yolunu aydınlattığımı görünce mahzun kalakalır.*<sup>[51]</sup> Bu ifadede geçen *يديه يسعي بين* "Önünü aydınlatır" cümlesi Hadîd süresi 12. ayetten iktibastır.

İktibas sadece ayetlerle değil hadislerle de yapılmaktadır. İbnü'l-Cevzî aşağıdaki ifadesini hadisin bir kısmı ile tamamlamıştır: *يوصل إليها إلا بالمضض حفت الجنة بالمكاره فلا* *Cennet nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle çevrilidir. Oraya ancak hoşla gitmeyen şeylerle ulaşabilirsin.*<sup>[52]</sup> Burada geçen *الجنة حفت بالمكاره* ifadesi hadis metninden iktibas edilmiştir.<sup>[53]</sup>

Verilen örneklerin dışında eserde başka iktibas örnekleri de yer almaktadır.

[46] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 48.

[47] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnüni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423), 7/182.

[48] Feyza Bulut, "Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi", *Edebi Eleştiri Dergisi* 2/1 (2018), 10-13.

[49] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 79.

[50] ez-Zümer 39/73.

[51] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 85.

[52] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 81.

[53] Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, nşr. Şuayb el-Arnâvûd (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 20/28 (No. 16559)

## 1.5 Seci

Nesirde fasılaların aynı harf üzere uyumu olarak tarif edilen seci,<sup>[54]</sup> düzyazı metinlerine şiirsel bir armoni kazandırdığı için Arap edebiyatındaki önemli edebî sanatlardan biridir. Araplar şiirlerde kullandıkları ahenk unsurlarının benzerlerini nesir türünde de kullanmışlardır. İbnü'l-Cevzî eserinde neredeyse seci bulunmayan bir cümle hiç kurmamış gibidir. Aşağıdaki paragrafta bunun örneği görülür. Seci lafza ait bir sanat olduğu için Türkçeye çevirisinde bu sanat doğal olarak görünmeyecektir. Dolayısıyla sözü bu başlık altında çeviri ile uzatmamak için sadece Arapça metin verilecek ve seci olan yerler italik yapılacaktır.

يا من نسي العهد القديم *وكان*، من الذي سواك في صورة *الإنسان*؟ من الذي غذاك في أعجب مكان؟ من الذي بقدرته استقام *الجثمان*؟ من الذي بحكمته أبصرت *العينان*؟ من الذي بصنعتة سمعت *الأذان*؟ من الذي وهب العقل فاستبان للرشدين *بين*؟ من الذي بارزته بالخطايا وهو يستر *العصيان*؟ من الذي تركت شكره فلم يؤخذ *بالكفران*؟ إلى كم تخالفني وما يصبر على الخلاف *الأبرار*، وتعاملني بالعدر الذي لا يرضاه *الإخوان*، وتنفق في خلفي ما عز عندك *وهان*

Bu paragrafta cümle sonlarında geçen kelimeler hep elif-nûn (أل) ile bitmekle kafiyeye benzer bir ahenk oluşturmaktadır.<sup>[55]</sup> Yukarıda işaret edildiği gibi eserin hemen hemen her sayfasında seci örnekleri görmek mümkündür. Başka bir örnek ise dokuzuncu fasılda yer alır:

لله در أقوام أقبلوا بالقلوب على *مقلبها*، وأقاموا النفوس بين يدي *مؤدبها*، وسلموها إذا باعوها إلى *صاحبها*، وأحضرُوا الأخرة فنظروا إلى *غائبها*، وسهروا الليالي كأنهم وكلوا برعي *كواكبها*، ونادوا أنفسهم صبراً على نار *حطبها*، ومقتوا الدنيا فما مالوا إلى *ملاعبها*، واشتاقوا إلى لقاء حبيبهم فاستطالوا مدة *المقام بها*.

Bu paragrafta geçen cümle sonları (fasıla) ha ile bitmektedir. İbnü'l-Cevzî paragrafta uyguladığı seci sanatını buradan şiire de taşımak ister. Paragraf sonrası söyleyeceği iki beyit de cümlelere uygun olarak yine ha kafiyesi üzeredir:

إذا كنت قوت النفس ثم هجرتها فكم تلبث النفس التي أنت *قوتها*؟

سبقتي بقاء الضب في الماء أو كما يعيش ببيداء *المهامه حوتها*<sup>[56]</sup>

[54] 'Atik, *Ilmu'l-bed'î*, 215.

[55] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 101.

[56] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 105.

## 1.6 Müvazene

Bir bedî' sanatı olan müvazene, şiir yahut nesirde *iki fâsılanın –yani, iki fik-ranın veya iki musranın son iki kelimesinin– kâfiyelerinin değil de vezinlerinin eşit olmasıdır.*<sup>[57]</sup>

İbnü'l-Cevzî'nin bu sanata da sıklıkla yer verdiği görülür. Şu cümlede bu sanat açıkça görülmektedir: *وإنما يتوانى عنها ناقص الإيمان إن تكاسل، وكافر إن تهاون* *Al-lahâ ibadetten ancak -tembellik ediyorsa- imanı noksan olan, -hafife alıyorsa- küfrefe düşen erinir.*<sup>[58]</sup> Burada *إن تكاسل* ve *إن تهاون* şart cümleciklerinde geçen fiiller aynı vezin “tefâ‘ul” üzeredir.

Birinci fasılda geçen şu cümlelerin fasılalarında İbnü'l-Cevzî'nin müvazene sanatına riayet etmeye çalıştığı açıkça görülmektedir:

يا من معاصيه أكثر من أن تُخصى، يا من رضى أن يطرد ويُقصى، يا دائم الزلل وكم يُنهي  
ويُوصى، يا جهولا بقدرنا ومثلنا لا يُعصى

*Ey günahları sayılamayacak kadar çok olan. Ey ilahi dergâhtan kovulup uzaklaştırılmaya rıza gösteren. Ey hataları daimi olan! Daha ne kadar nehyedilip ikaz edileceksin? Ey kadrimizi bilmeyen cahil! Bize isyan edilmez.*<sup>[59]</sup>

Bu cümlelerin fasılalarında geçen *يُوصى*, *يُخصى* ve *وصى* fiilleri nakıs, müzari ve meçhul fiil olmakta eşittirler.

Yirmi birinci fasılda İbnü'l-Cevzî şöyle der: *وإلى كم* *إلى متى تميل إلى الزخارف، وترغب لسماع الملاهي المعازف* *Ne zamana kadar şatafata meyledeceksin? Avutucu çalgı aletlerini daha ne kadar dinlemeyi arzu edeceksin?*<sup>[60]</sup> Bu cümlelerin fasılalarında geçen *الزَّخَّارِف* ve *المعازِف* kelimeleri vezin bakımından eşittir.

## 2. BEYÂN

İfade biçimlerini ele alan beyân ilmi, *bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaideleri* incelenmektedir.<sup>[61]</sup> Bir düşünceyi mecaz yahut hakikat yoluyla aktarmak mümkün olduğu gibi teşbihler kullanarak soyut manaları somutlaştı-

[57] Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 335.

[58] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 133.

[59] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 48.

[60] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 109.

[61] Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22.

arak ortaya koymak da mümkündür. İbnü'l-Cevzî, vaazlarında sıklıkla teşbih ve istiarelere yer verir. En sık kullandığı teşbih türü belîğ teşbihlerdir.

## 2.1. Teşbih-i Belîğ

Teşbihin unsurlarından olan benzetme yönü ve benzetme edatının hafzedilerek kurulduğu bu tür teşbihlerde<sup>[62]</sup> güzel bir benzetme amaçlanmaktadır. *Yâkûte*'de bu türden epey bir örnek karşımıza çıkar.

İbnü'l-Cevzî bir fasılda vaaz kürsüsünde bulunduğu meclisi kastederek şöyle der: مجلسنا ماتم للذنوب “Bu meclisimiz günahlarımızdan dolayı bir matem yeridir.”<sup>[63]</sup>

Matem denildiğinde akla ilk gelen, bir yakının ölümünden sonra insanın duyduğu yoğun hüzdür. İbnü'l-Cevzî vaaz kürsüsünde insanların günahlarına üzülmelerini ister. Bu öyle bir hüznün olmalıdır ki kişi, günahları karşısında çok yakın bir sevdiğini kaybetmiş gibi ağlamalıdır. Âdeta cami bir matemhaneye dönmelidir. Burada teşbih edatı ve benzetme yönü hafzedilmiştir. Bu teşbihten yola çıkarak şöyle de düşünülebilir: Bu mecliste günaha duyulan pişmanlığın oluşturduğu manevi hava, üzüntü ve gözyaşı ile sonuçlanır. Meclistikiler bu duygusal ortamda o günahlara bir daha dönmeyecek motivasyon kazanır. Yani günahlar ölmüştür artık ve ortam onların matemidir.

Diğer bir örnekte de İbnü'l-Cevzî, dünya hayatını bir pazara benzetir. Tasvirine göre insanlar, دخلوا أسواق الدنيا dünya pazarlarına girmiştir. Burada da görüldüğü gibi *izafet* yoluyla belîğ teşbih yapılmıştır. Teşbih edatı olmadığı gibi dünyanın hangi açıdan pazara benzetildiği de dinleyicinin hayal gücüne bırakılmıştır.<sup>[64]</sup>

Bir başka örnekte müellif şöyle bir benzetmede bulunur. أمَّا الْقُبُورُ فَنَطْرَةُ الْعُبُورِ *Kabirler ise geçiş köprüsüdür.*<sup>[65]</sup> Mezarların köprüye benzetilmesi dünya ile ahiretin arasındaki bağlantıya işaret etmektedir. İki ayrı âlem olan dünya ile ahiret arasındaki köprüler mezarlardır. Yani kabirler geçişi sağlayan köprülerdir.

Bir diğer örnekte ise İbnü'l-Cevzî şöyle bir cümle kurar: *Hidayet hilali, tokluğun bulutlarında görünmez. Bilakis açlığın berraklığında zuhur eder.*<sup>[66]</sup> Burada hidayet hilale, tokluk bulutlara, açlık ise berrak ve açık havaya benzetilmiştir. Bu teşbihe

[62] Abdurrahman el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1996), 2/175.

[63] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 52.

[64] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 56.

[65] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 65.

[66] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 85.

şöyle bir izah getirilmesi mümkündür: Bir gösterge olan hilal bulutlu havada görünmez; görünebilmesi havanın açık bulutsuz olması gerekir. Yani ilk birkaç günde hilal ancak berrak havada görülebilir. Tokluk, varlık hali, tokluğun getirdiği ağırlık hali hilali örten bulutlu havaya benzetilmiş, akıl ve zihin melekesi ağırlaşır, duygu hali katılaştır, duyarsızlaşır, buna mukabil açlık hali duyarlılığı tetikler bütün alıcılar açtır, bu da açık havaya benzetilmiştir.

Son olarak şu cümleler de belîğ teşbihin göz alıcı bir örneği olarak zikredilebilir: *وَبَعَثُوا رَسُولًا النَّدَمَ وَالذَّمْعَ سَطُورُهُمْ* Pişmanlık mektubunu gönderdiler, satırları da gözyaşları.<sup>[67]</sup> İbnü'l-Cevzî'nin bu ifadesi şu manaya işaret etmektedir: Kalp ehli olan Allah dostları, Rablerine pişman olduklarını ifade eden bir mektup göndermişlerdir. Bu mektubun mürekkebi, nedametten dolayı akan gözyaşlarıdır. Bu teşbihe göre nedamet/pişmanlık mektuba, gözyaşları da mürekkebe yahut mektubun satırlarına benzetilir.

## 2.2. İstiare

*Bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisiyle ve bir karineye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması* olarak tanımlanan istiare,<sup>[68]</sup> teşbihin iki rüknü olan, *müşebbeh* (benzeyen) ve *müşebbehun bihten* (benzetilen) birinin hazfiyle elde edilir. En geniş taksime göre hazfedilen *müşebbeh* ise tasrihiyye, *müşebbehun bih* ise mekniyye olarak ikiye ayrılır.

İbnü'l-Cevzî'nin eserine bakıldığında, kendisinin istiarenden ziyade teşbih kullanımını tercih ettiği görülür. Bunu sebebi muhtemelen istiarelerin teşbihten çoğu kez daha belîğ fakat daha kapalı ifade biçimleri olmasıdır. Zira istiare, anlaşılması belirli bir edebi seviyeyi gerektiren örtülü anlatım aracıdır. İbnü'l-Cevzî ise bu eserinde bir vaizdir. Amacı etkili bir anlatımla maksadını muhatabına hemen ulaştırmak ve gönülleri harekete geçirmektir. Bunun yolu da mesajın önce akla girmesidir ki pek çok anlama muhtemel ve müsait istiarelerin mesajın kolayca akla ulaşmasına mani olma ihtimali vardır. Bu açıdan İbnü'l-Cevzî istiareleri pek tercih etmemiş, büyük oranda teşbihlere müracaat etmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin bir ifade biçimi olarak istiareyi tercih etmediği şu cümleden anlaşılabilir. *تفكروا في انحلال بناء اللذات* Lezzetler binasının yıkıldığını tefekkür ediniz.<sup>[69]</sup> Bu cümlede müellif lezzetleri bir binaya benzetir. İnsanın dünya hayatında aldığı hazlar zamanın hızlıca ilerlemesiyle geçmişte kalır. Lezzetler biter ve çabucak tükenir. Bu haliyle lezzet denilen şeyler süratle harabeye dönmeye müsait çürük

[67] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 72.

[68] İsmail Durmuş, Iskender Pala, "İstiare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/315.

[69] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 63.

bir yapıyı andırır. Bu cümlede bina kelimesinin zikriyle teşbih-i belîğ yapılmıştır. Hâlbuki burada bina kelimesinin hazfedilmesi ve dolayısıyla da istiarenin gerçekleşmesi mümkündür zira *انحلال mastarı karine* olarak işlev görecektir. Ne var ki İbnü'l-Cevzî bunu tercih etmemiştir fakat yine de müellifin eserinde dikkatimizi çeken birkaç istiare örneğine bakmak yerinde olacaktır.

### 2.3. Kapalı İstiare (Mekniyye)

İbnü'l-Cevzî bir fasılda ölümün insanların başına gelmesini şöyle bir istiare ile tasvir eder: *رَمَتْهُمْ الْمَنَائَا بِسَهَامِهَا* *Ölümler onlara oklarını fırlattı.*<sup>[70]</sup> Burada ölüm yayını germiş ve okunu fırlatmış askerlere benzetilir. Fakat benzetmenin yapıldığı askerler lafzı zikredilmemiştir. Burada karine *الْمَنَائَا* ölümler lafzına isnat edilen *رَمَتْهُمْ* *attılar* fiildir. Hakiki manada bu fiilin ölüme isnadı muhaldir.

Bir diğer örnekte İbnü'l-Cevzî şu cümleleriyle cenneti tasvir etmiştir: *أما الجنة تشوقت لطلبيها وتزينت لمريديها* *Cennet ise taliplileri için heyecana gelir, kendisini isteyenler için süslenir.*<sup>[71]</sup> Burada cennet, evlenme çağı gelmiş ve kendisine uygun bir eş bekleyen bir kadına benzetilir. Kadın kendisini süsleyerek cazip hale geldiği gibi cennet de kasırları, nehirleri ve tüm nimetleriyle ehlini bekler. Burada *müşebbehun bih* olan kadın hazfedilmiştir.

Beşinci fasılda İbnü'l-Cevzî şöyle der: *تَفَكَّرَ فِي دُنْيَاكَ كَمْ قَتَلَتْ* *Yaşadığım dünyanı bir düşün ki nice cinayetler işledi.*<sup>[72]</sup> Burada müellifin kastettiği şey dünyada, asırlar boyunca milyarlarca insanın ölmüş olduğudur. İnsanlar dünyayı sever ancak sevilen bu dünya kendini sevenleri katleden cani bir insana benzer. İbnü'l-Cevzî dünyayı bir katile benzetmiş fakat *müşebbehun bih* zikretmeden lazımı olan *قَتَلَتْ* “katletti” fiiline yer vermiştir.

### 2.4. Mecaz-ı Mürsel

İki şey arasında kurulan alaka benzerlikten başka bir ilişki ise buna mecaz-ı mürsel denilir.<sup>[73]</sup> İbnü'l-Cevzî'nin aşağıdaki cümlesinde bunun bir örneği görülmektedir: *صار الجندل فراشهم بعد أن كان الحرير فيما مضى المضاجع* *Derelerin kalyak yerleri onların döşegi oldu. Hâlbuki geçmişte onların yattıkları yerler ipekti.*<sup>[74]</sup> Burada yatakla ipek arasındaki ilişki mecazidir. Zira yatak ipek değil, ipekten üretilmiştir. İpekten imal edilmiş yatak yerine ipek yatak denilmesi mecaz-ı mürsele

[70] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 65.

[71] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 79.

[72] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 67.

[73] 'Atîk, *İlmu'l-beyân*, 156.

[74] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 64.

bir örnektir. Buradaki alaka, geleceğe itibar edilmesi anlamında *kevniyyet/ i'tibâru mâ kâne* olmaktadır.

## 2.5. Teşbih-i Temsili

İbnü'l-Cevzî'nin soyut olanı somutlaştırmak için başvurduğu ifade biçimlerinden birisi de temsili teşbihlerdir. Bir fasılda kalbe ilahi muhabbetin nasıl yerleşeceğini çiftçi temsili üzerinden anlatır. Muhabbetin ancak temiz kalbe bırakılacağı hakikatinin ders vermek için çiftçinin yaptıklarını betimler. Çiftçi, tohumları ekmek için her şeyden önce verimli, iyi bir toprak arar. Onu sular, altını üstüne getirir, kazar. Tarlada taş görürse onu kenara atar. Bitkilere yaramayacak bir şey görürse çıkarır. Daha sonra elindeki tohumları tarlaya serper. Muhabbetin kalbe bırakılması da böyledir. Eğer Allah bir kulun kalbine muhabbetini koyacaksa o kalbin içinden şirk dikenlerini temizler. Riya ve şüphe pisliklerinden arındırır. O kalbi tövbe ve niyaz suyu ile sular. Korku ve ihlas sapanıyla sürer. İç ve dışını takva konusunda aynı kılar, yani içi dışı bir olur. Muhabbetin yeşermesine müsait hale gelen kalbe hidayet tohumları serpilir.<sup>[75]</sup>

Bu başlık altında diğer bir örnekte de İbnü'l-Cevzî, Yusuf (as) kıssasını bir temsil olarak alır. Bilindiği üzere Hz. Yusuf, kendisi için üzüntüden ağlayıp gözlerini kaybeden babası Yakup'a (as) gömleğini gönderir. Gömlekte oğlunun kokusunu duyan Yakup (as), gömleği gözlerine sürünce körlüğü gider. İbnü'l-Cevzî kıssanın bu sahnesini kendi anlatımına temsili olarak kullanır.

Bu başlık altında verilebilecek son örnekte ise İbnü'l-Cevzî, avcılık temsili üzerinden kalbin hallerinden bahseder. Kuş, onun seveceği tahıl taneleri ile avlanmaktadır. Aynı şekilde temiz bir kalbin hoşuna giden şey de Allah'ın zikridir. Kişi kendi kalbine zikir taneleri atarsa ümit edilir ki o kalp marifet ağına takılacaktır.<sup>[76]</sup>

## 2.6. Kinayeler

İbnü'l-Cevzî kinaye yoluyla anlatıma epey eğilimli bir müelliftir. İkinci fasılda haşir meydanının dehşetini anlatmak için şöyle der: *إِنَّ فِي الْحَشْرِ لَرْفَاتٍ* *Haşir meydanında pişmanlıklar olacaktır.*<sup>[77]</sup> Arap dilinde زفرة kişinin nefes vermesi için kullanılmaktadır. Ancak kişi aşırı dert ve keder yaşadığında göğsü daralır gibi olur ve yaşadığı haletin etkisiyle derin derin nefes alıp verir. İbnü'l-Cevzî kinayeli bir anlatımla mahşer günü insanların dünya hayatında iken yaptıklarını hatırlayıp hesaba çekilecek olmalarından dolayı vasfı imkânsız bir esef yaşayacaklarını hatırlar.

[75] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 97.

[76] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 114.

[77] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 53.

latmak ister. Bu halet-i ruhiyeyi anlatmak için keder ve üzüntüye eşlik eden *zeferât* vaziyetini zikreder.

Aynı paragrafta kinayeli bir anlatım daha görülür. Sırat köprüsünden geçişi anlatırken şöyle bir ifade kullanır: *وَإِنَّ عِنْدَ الصِّرَاطِ لَعَثْرَاتٍ* Şüphe yok sıratda da ayaklar birbirine dolanacaktır.<sup>[78]</sup> Tökezleme, sendelemek, yalpalama anlamlarına gelen *عثرة* kelimesinin çoğulu olan bu kelime ile İbnü'l-Cevzî'nin kastettiği şey ebedi saadete ulaşamamak olmalıdır.

Bir sonraki cümlede ise *عِنْدَ الْمِيزَانِ لَعِبْرَاتٍ* *Terazi kurulduğunda gözyaşları vardır*<sup>[79]</sup> der. Amellerin hesaba çekildiği vakitte kötü amel sahipleri tahassür içinde kalırlar. Bu halet-i ruhiyeyi anlatmak için kinayeli bir şekilde İbnü'l-Cevzî *gözyaşları* ifadesini tercih eder.

## SONUÇ

Hicri altıncı yüzyılın İslami ilimler dünyasında öne çıkan isimlerden biri olan İbnü'l-Cevzî tefsir, hadis, tarih vb. disiplinlerin yanı sıra vaiz kimliği ile dikkat çekmektedir. İbnü'l-Cevzî ilimle iştigale önem vermiş zühd, takva, ihlas vb. ahlaki erdemlerin İslam toplumunda güçlenmesi ve yaygınlaşması için çaba göstermiştir. Bu amacına vaaz vererek ulaşmayı amaçlamış ve bu doğrultuda Bağdat'taki pek çok camide vaazlar vermiştir. İbnü'l-Cevzî sadece kendi zamanını ve kendi zamanının Müslümanlarını düşünmekle kalmamış gelecek kuşakların da vaazlarından istifade etmesi için vaaz eserleri kaleme almıştır. Bu eserlerde İbnü'l-Cevzî vaiz olmasının yanı sıra bir vaaz teorisyeni olarak da karşımıza çıkar. Etkili bir vaazda bulunmak için nelere dikkat edileceğinin, hangi temalara öncelik verileceğinin, kavil aktarımında nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiğinin ipuçlarını aktarmak ister. Nitelikli bir vaazın ilke ve esaslarını serdettiği eserlerinden biri olan *el-Yâkûte*'de İbnü'l-Cevzî, edebiyatın imkânlarını vaazın dil ve üslubuyla mezcetmektedir. Bedî' ve beyan ilimlerinin cem ettiği sanatlardan yararlanarak vaazlarını tesirli ve fasih bir hale getirmeyi istemiştir. Veciz fakat derin, sanatlı ancak anlaşılır cümlelerle ve en önemlisi de her seviyede muhatabına hitap edebilecek teşbih ve temsillerle gönülleri titretmeyi hedeflemiştir. Tabakât kaynaklarının aktardığı rivayetlere bakılırsa İbnü'l-Cevzî bu amacında muvaffak olmuştur ve bu başarıyı sağlamlasındaki en önemli unsurlardan biri vaazlarında sıklıkla kullandığı edebi sanatlardır.

## KAYNAKÇA

Atîk, Abdülaziz. *İlmu'l-bedî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.  
Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Musned*, nşr. Şuayb el-Arnâvûd. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001).

[78] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 53.

[79] İbnü'l-Cevzî, *Yâkûte*, 53.



- Aristoteles. *Poetika*. çev: İsmail Tunali. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bed'î İlmî ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2018.
- Bedevi, Ferîd Muhammed. *Belâgatu't-tibâk ve'l-mukâbele fî'l-Hadîs'in-Nebevî*. Mısır: Ezher Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi' u's-şâhîh*. thk. Mustafa Dîb el-Biğâ. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Bulut, Feyza. "Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi". *Edebi Eleştiri Dergisi* 2/1 (2018).
- Cesur, Süleyman. *Arap Dili Ve Belagatinde Tibak Sanatı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Cirit, Hasan. "Vaaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/407-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağlı, Necdet. "Tibâk" [Tezat] Sanatı Bağlamında Kur'an'da Optimizm", *ilted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi*. 48 (Aralık 2017), 19-53.
- Dalğa, Musab. *Ebû'l-Ferec Abdurrahman B. Ali İbnü'l-Cevzi (ö.597/1201) ve "Menâkıbu Emiri'l-Mü'minin Ömer B. Hattâb" Adlı Eseri*. Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Durmuş, İsmail - Pala, Iskender. "İstiare". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 23/315-318. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Mukabele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/101-102) Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. "Tezat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 41/58-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Beyan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. Bed'î. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İbn Cübeyr, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed. *Rihletu İbn Cübeyr*. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1994.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şeyrî. 14 Cilt. B.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988.
- İbn Kunfuz, Ebû'l-Abbâs Ahmed. *el-Vefeyât*. thk. Âdil Nüveyhid. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec *Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdîrahmân*. Zeylu Tabakâti'l-Hanêbile. thk. Abdurrahmân b. Selmân el-'Useymîn. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *el-Yâküte*. thk. Ahmed Abdüttewvâb. Kahire: Dâru'l-Fadîle, 1994.
- İbnü'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed. *el-Bed'î*. Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2012.
- Kârtacennî, İbn Hâzîm. *Minhâcu'l-buleğâ ve sirâcu'l-udebâ*. thk. Muhammed el-Habîb b. el-Hûca. b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.
- Krasovec, Joze. "The Definition of Antithesis in Literature and its Place in the Hebrew Bible". *Antithetic Structure in Biblical Hebrew Poetry*. Leiden: Brill, 1984.
- Meydânî, Abdurrahman. *el-Belâgatu'l-Arabiyye*. 3 Cilt. Şam: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Mübârek, Kemâluddîn Ebu'l-Berekât. *Kalâidu'l-cemân*. thk. Kâmil Selmân el-Cebûrî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi' u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 4 cilt. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423.
- Ruzibaeva, Nigora. "Peculiarities Of The Antithesis In The Literary Text", *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. 7/11 (2019), 149-152.
- Sa'îdî, Abdülmute'âl. *Buğyetü'l-izâh li-telhîsi'l-miftâh*. 4 Cilt. B.y.: Mektebetu'l-Âdâb, 2005.
- Safedî, Ebû's-Safâ' (Ebû Saïd) Salâhuddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvûd. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.
- Şimşek, İsmail. "Antikçağdan Alman İdealizmine; Estetik Bir Değer Olarak Güzellik". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 329-345.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 20/543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. 18 cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-nubelâ*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muhyî Hilâl es-Serhân. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985.